

BADIIY OBRAZ VA BADIIY TAFAKKUR TUSHUNCHALARINING ILMIY- NAZARIY TALQINI

Ismatova Muhabbat Alibek qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistranti

Ozoda Anorqulova

Ilmiy rahbar: filologiya fanlari doktori (DSc)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20443486>

ANNOTATSIYA: Maqolada badiiy obraz va badiiy tafakkur kategoriyalari o‘rtasidagi munosabatlar ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etilgan. Muallif obrazning tarkibiy qismlari va tafakkurning badiiy haqiqatni yaratishdagi roli haqida xulosalar keltiradi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni tahlil qilishda ushbu ikki tushunchani integratsiyalashgan holda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: badiiy obraz, badiiy tafakkur, ijodiy fikrlash, estetik model, obraz, ijodiy jarayon, badiiy mahsul.

АННОТАЦИЯ В статье научно и теоретически исследуется взаимосвязь между категориями художественного образа и художественного мышления. Автор делает выводы о компонентах образа и роли мышления в создании художественной реальности. Результаты исследования указывают на необходимость комплексного рассмотрения этих двух понятий при анализе литературного текста.

Ключевые слова: художественный образ, художественная мысль, творческое мышление, эстетическая модель, образ, творческий процесс, художественный продукт.

ABSTRACT The article scientifically and theoretically studies the relationship between the categories of artistic image and artistic thinking. The author draws conclusions about the components of the image and the role of thinking in creating artistic reality. The results of the study indicate the need to consider these two concepts in an integrated manner when analyzing a literary text.

Keywords: artistic image, artistic thought, creative thinking, aesthetic model, image, creative process, artistic product.

O‘quvchilarda badiiy obraz yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari psixologik va pedagogik modellarga tayanadi. Tasavvur rivoji, estetik idrok, ijodiy subyektivlik psixologik va pedagogik modellarning asosiy tushunchalaridir. O‘quvchilarda badiiy obraz yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslarida tasavvur rivoji obraz yaratishda o‘quvchining vizual, auditorial va sensor ko‘nikmalarini birlashtirishdan iborat hisoblanadi. Voqelikni shunchaki ko‘rish emas, balki uning go‘zalligini va ma‘nosini his qilish jarayoni psixologik va pedagogik modelning estetik idrokida ko‘riladi. Bundan tashqari, o‘quvchida tasavvur rivoji va estetik idrok bo‘lishi bilan bir qatorda, asosiy qobiliyat – ijodiy subyektivlik birinchi o‘ringa ko‘tariladi. Ijodiy subyektivlikda o‘quvchining shaxsiy dunyoqarashi va hissiyotlarni matnga, tasvirga o‘tkaza olish qobiliyati namoyon bo‘ladi.

O‘quvchilarda badiiy obraz yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishning metodologik prinsiplarini uch tarmoqqa bo‘lishimiz joizdir. Bunda, aktuallik prinsipida, mavzu o‘quvchining hayotiy tajribasiga yaqin bo‘lishi kerak va ko‘p qirralilik (Polifoniya)da bir xil voqeani turli nuqtayi

nazardan tasvirlash orqali kengroq obraz yaratish, uni keng auditoriyaga yetqazishda ushbu jihatlar muhimdir. O‘quvchida badiiy obraz yaratishda aktual hamda polifoniyada yaratishdan tashqari bu jihatlarni intergrallashtira olish, adabiyot, san’at va hayotiy tajribani uyg‘unlashtirish ushbu uch tarmoqni birlashtirib bir butunlikni kashf etish hisoblanadi.

Assotsiatsiv, metaforik, modellashtirish, empatiya metodlari o‘quvchilarda badiiy obraz yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari psixologik va pedagogik modellarining rivojida ularni ma’lum bir qolipga soladi. Shakllantirish, qolipga solish metodlarida, yozilmalarni o‘zaro bog‘lash va yangi ma’no yaratish (assotsiatsiv metod), ko‘chma ma’noli o‘xshatishlar orqali tahlil qilish (metaforik metod), matndagi voqealarni vizual yoki drammatik shaklga keltirish (modellashtirish), qahramon hissiyotlarini o‘z hissi sifatida qabul qilish orqali obrazni “jonlantirish” (empatiya metodi) misollarida yuzaga keladi. O‘quvchilarda badiiy obraz yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari psixologik va pedagogik modellari va psixologik prinsiplarini shakllantirish metodlari yuqori saviyaga ko‘tarib berishga xizmat qiladi.

Badiiy obraz — bu badiiy asarda ijodkor tomonidan yaratilgan hayotiy voqelikning ko‘chma, ko‘rgazmali va estetik shakli. Badiiy obraz yaratishda ko‘chma ma’no voqelikni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki qiyos va metaforalar orqali tasvirlaydi, badiiy obrazda estetika esa o‘quvchi yoki tomoshabinda his-tuyg‘u va taassurot uyg‘otadi. Badiiy obrazda lirik qahramon yoki tasvir inson xarakteri, tabiat yoki jamiyatning ma’lum bir jihatini o‘zida aks ettiradi. Subyektivlik badiiy obrazda muallifning dunyoqarashi va ichki dunyosida timsollar orqali namoyon bo‘ladi.

Badiiy obraz haqida **Aristotel** o‘zining **“Poetika” asarida** olimning fikricha, san’at voqelikni shunchaki ko‘chirmaydi, balki “bo‘lishi mumkin bo‘lgan” (universal) narsalarni tasvirlaydi. Kitobning boshlang‘ich qismlarida (ko‘plab nashrlarda 1- 4 qismlar oralig‘ida) tragediya va epik janrlarda obrazning shakllanishi va uning inson xarakterini aks ettirish mexanizmi tahlil qilinadi¹.

Mixail Baxtin esa **“Dostonning poetikasi” asarida** obrazning “polifonik” (ko‘p ovoqli) tabiati haqida aytadi. Baxtin obrazni faqat muallifning ovozi emas, balki mustaqil qahramon ovozi va muallif ovozi o‘rtasidagi muloqot deb biladi. Jumladan, kitobning qahramon va muallif munosabati haqidagi boblarida (masalan, Dostoyevskiy ijodi tahlil qilinadigan qismlarda) obrazning mustaqilligi haqida batafsil keltirilgan².

Qisqacha qilib aytganda, badiiy obraz bu hayotning san’at orqali qayta tiklangan, badiiy qiyofasidir.

Badiiy tafakkur — bu voqelikni badiiy obrazlar, ramzlar va metaforalar orqali qayta anglash jarayonidir. Jumladan, badiiy tafakkur quyidagi asosiy belgilarni o‘zida mujassamlashtirgandir.

- Ko‘chma ma’no — voqelikni qat’iy mantiq bilan emas, tasviriy vositalar orqali ko‘rish.
- Subyektivlik — bu dunyoni muallifning shaxsiy tuyg‘u va qarashlari prizmasidan ko‘rish.
- Ijodiy tasavvur — mavjud narsalardan yangi, g‘ayritabiiy va estetik shakllar yaratish.
- Ma’no chuqurligi — oddiy hodisalarning ortidagi yashirin falsafiy va estetik mazmuni izlash.

Badiiy tafakkur — bu hayotni quruq faktlar emas, balki san’at, adabiyot tili orqali his qilish va tasvirlashdir. Badiiy tafakkur haqida (Psixologik va estetik asoslar) **Lev Tolstoy** o‘zining **“Ijodkorlik haqida”** esse va maqolalar to‘plamida badiiy tafakkur — bu “infeksiya” (yuqtirish) jarayoni deya ataydi. Adibning tafakkuri o‘quvchiga his-tuyg‘ularni o‘tkazish orqali yangi dunyo

¹ Aristotel.Poetika.(Poeziya san’ati haqida) Mas’ul muharir I.Sulton. Ruschadan M.Mahmudov tarjimai. T.:Adabiyot va san’at nashriyoti, 1980, 152 b.

² Adabiyotshunoslikka kirish:Un-klar va pedagogika in-klarining filol. fak. student uchun darslik.N.Shukurova, N.Xotamov. Sh.Xolmatov. —2—qayta ishlangan va to‘dirilgan nashri.. —T.:O‘qituvchi, 1984. —272b.

yaratadi, u tafakkurni shunchaki fikrlash emas, balki o'quvchini o'z qahramoni bilan birga yashashga majbur qiluvchi ruhiy jarayon deb biladi. Izoh sifatida ko'rsatish mumkinki, Tolstoy o'z ijodiy metodologiyasi haqida yozgan maqolalarida (ko'pincha uning “Yozuvchilik mahorati” haqidagi fikrlari ichida) tafakkurning qanday qilib hayotiy haqiqatni estetik shaklga solishini bayon qilgan³.

Bundan tashqari, **Shavkat Rahmatullayev** — “Adabiyotshunoslik” nomli universitetlar uchun chop ettirgan darsligida badiiy tafakkur haqida bir qancha muhim fikrlar beradi. “Badiiy tafakkur — bu san'atkorning dunyoqarashining estetik shaklga solingan ko'rinishi. U tafakkurni voqelikni qayta tiklash va uni yangi mazmun bilan boyitish qobiliyati”, - deb ta'riflaydi. Darslikning “Badiiy asarning tahlili” yoki “Badiiy obraz” mavzusiga bag'ishlangan qismlarida (odatda o'rta qismlarida) tafakkur va obrazning o'zaro aloqasi ilmiy tahlil qilinadi⁴.

Badiiy tafakkur va badiiy obrazning ilmiy-nazariy talqini haqida umumiy gapiradigan bo'lsak, badiiy tafakkur bu ijodiy fikrlash demakdir. Badiiy tafakkur ya'ni ijodiy fikrlashda san'at yaratuvchisining voqelikni qayta shakllantirish jarayoniga aytiladi. Ijodiy tafakkurning mantiqiy tafakkurdan bir qancha farqlari mavjud, bunda, mantiqiy tafakkur obyektни quruq fakt va kategoriyalar orqali o'rganadi. Badiiy tafakkur esa obyektни estetik va hissiy shaklda idrok etadi.

Badiiy tafakkurning asosiy funksiyasi voqelikni tasavvur qilish, uni ramzlar tizimiga o'tkazish va yangi estetik shakl yaratishdir.

Qolaversa, badiiy tafakkurning mexanizmida (ijodiy fikrlash) ko'chma ma'no, o'xshatish, metonimiya va metafora kabi vositalar orqali fikrlanadi.

Badiiy obrazni biz estetik model deb ham atashimiz mumkin. Bunda estetik model badiiy tafakkur natijasida yuzaga keladigan, voqelikning badiiy shakldagi aksidir.

Obrazning tabiati shunchaki tasvir emas, balki muallifning dunyoqarashi, falsafasi va his-tuyg'ularini o'zida mujassam etgan ma'naviy modeldir.

Obraz ikkita asosiy qismdan iborat:

1. Material qism (tashqi ko'rinish, xususiyatlar, harakat);
2. Ideal qism (ichki mazmun, ma'no, falsafiy g'oya).

Obraz ko'p qirralilikka (polisemiklikka) ega bo'ladi — ya'ni har bir kitobxon undan o'z xulosasini chiqarishi mumkin. O'zaro bog'liqligi esa badiiy tafakkur — bu jarayon (metod); Badiiy obraz — bu natija (mahsulot). Olimlar ko'pincha “tafakkur” va “obraz”ni alohida sarlavha ostida emas, balki “Ijodiy jarayon” yoki “Badiiy mahsul” degan umumiy mavzu ichida bir-biriga bog'liq holda tahlil qilishadi. Xulosa qilish mumkinki, tafakkur orqali fikr jarayonidan obraz orqali estetik shakl hosil bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Aristotel.Poetika.(Poeziya san'ati haqida) Mas'ul muharir I.Sulton. Ruschadan M.Mahmudov tarjimai. T.:Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980, 152 b.
2. Adabiyotshunoslikka kirish:Un-tlar va pedagogika in-tlarining filol. fak. student uchun darslik. N.Shukurova, N.Xotamov. Sh.Xolmatov. —2—qayta ishlangan va to'dirilgan nashri.. — T.:O'qituvchi, 1984. —272b.

³ Adabiyotshunoslikka kirish:Un-tlar va pedagogika in-tlarining filol. fak. student uchun darslik.N.Shukurova, N.Xotamov. Sh.Xolmatov. —2—qayta ishlangan va to'dirilgan nashri.. —T.:O'qituvchi, 1984. —272b.

⁴ Badiiy tahlil asoslari fanidan ma'ruzalar matni: Bakavriatning O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi uchun ma'ruzalar matni.Aldasheva Sh.Nukus-2010

3. Badiiy tahlil asoslari fanidan ma’ruzalar matni: Bakavriatning O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi uchun ma’ruzalar matni. Aldasheva Sh. Nukus-2010